

## “KULGILI ODAMNING TUSHI” HIKOYASIDAGI FALSAFIY QARASHLAR

Latifova Nargiza Fazliddin qizi

Kattaqo‘rg‘on davlat pedagogika instituti  
Filologiya va ijtimoiy fanlar fakulteti 3-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20152808>

**Annotatsiya.** Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, asarda ko‘tarilgan muammolar — yolg‘on, befarqlik, ma‘naviy tanazzul, insoniy qadriyatlarning yemirilishi — bugungi globallashuv davrida ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Aksincha, zamonaviy jamiyatda insonlarning ichki yolg‘izligi, ruhiy tushkunligi va ma‘naviy bo‘shligi bu asarni yanada muhim qiladi. Asardagi falsafiy qarashlarni chuqur tahlil qilish, ularning mohiyatini ochib berish hamda zamonaviy hayot bilan bog‘lab izohlashdan iborat. Maqolaning maqsadi: asarning mazmunini o‘rganish, undagi asosiy falsafiy g‘oyalarni aniqlash, qahramon ruhiy holatini tahlil qilish va asarning bugungi kundagi ahamiyatini yoritish.

**Kalit so‘zlar:** yolg‘on, insoniy qadriyatlar, inson ruhiyati, yomonlik, poklik, inson muammosi, jamiyat.

**KIRISH.** Fyodor Dostoyevskiy ijodi jahon adabiyotida inson ruhiyati, axloqiy tanlov va mavjudlik muammolarini falsafiy-badiiy uyg‘unlikda talqin qilgani bilan alohida o‘rin egallaydi.

Uning Kulgili odamning tushi asari qisqa hajmiga qaramay, insoniyatning eng murakkab savollarini — hayotning ma‘nosi, haqiqat va yolg‘on, inson tabiati va jamiyatning mohiyatini o‘zida mujassam etgan falsafiy matn sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur asar markazida turgan qahramon obrazi oddiy badiiy qahramon emas, balki insoniyatning umumlashgan modeli sifatida talqin qilinadi. Uning “kulgili” deb atalishi tashqi baho bo‘lib ko‘rinsa-da, aslida bu insonning jamiyat bilan ziddiyatga kirishgan ichki holatini, ya‘ni mavjudlik inqirozini ifodalaydi. Shu jihatdan asarni ekzistensializm ruhidagi badiiy-falsafiy tajriba sifatida baholash mumkin.

Qahramonning hayotdan ma‘no topolmasligi, o‘z joniga qasd qilish qarori esa insonning ontologik bo‘shliqni his etishi bilan bog‘liq murakkab ruhiy jarayonni ifodalaydi. Asarning dolzarbligi shundaki, unda ilgari surilgan muammolar zamonaviy ijtimoiy-falsafiy muhitda yanada keskinlashgan holda namoyon bo‘lmoqda.

Bugungi globallashuv sharoitida insonning individual “men”i va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyat, ma‘naviy qadriyatlarning nisbiylashuvi, haqiqatning sub‘ektiv talqin qilinishi kabi masalalar Dostoyevskiy tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar bilan bevosita hamohangdir. Ayniqsa, texnologik taraqqiyot fonida insonning ichki dunyosi bilan bog‘liq muammolar — yolg‘izlik, begonalashuv, ma‘naviy inqiroz — asardagi falsafiy qarashlarni qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Asarda aks etgan falsafiy qarashlarni tizimli va chuqur tahlil qilish, ularning ichki mantiqini ochib berish hamda zamonaviy falsafiy tafakkur bilan bog‘lashdan iborat.

Asardagi ko‘rib chiqishimiz kerak bo‘lgan jihatlari: asarning g‘oyaviy-badiiy tuzilishini tahlil qilish; undagi asosiy falsafiy kategoriyalarni (haqiqat, inson tabiati, axloq, erkinlik) aniqlash; qahramon ruhiy evolyutsiyasini tahlil qilish; utopik va antiutopik qarashlarning o‘zaro munosabatini ochib berish; asar g‘oyalarini zamonaviy ijtimoiy-falsafiy jarayonlar bilan qiyoslash.

Asardagi falsafiy g'oyalar faqat badiiy matn doirasida emas, balki zamonaviy insonning ruhiy holati va jamiyatdagi o'zgarishlar bilan uzviy bog'liq holda talqin qilinadi.

Bu esa Dostoyevskiy qarashlarining universal va zamonlar osha dolzarb ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

**ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.** Fyodor Dostoyevskiy ning Kulgili odamning tushi asari jahon adabiyotshunosligi va falsafasida ko'plab tadqiqotlarga sabab bo'lgan. Ushbu asar ko'pincha inson ruhiyati, axloqiy tanlov va haqiqatni anglash jarayoni nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Dostoyevskiy ijodi asosan bir necha yo'nalishda o'rganilgan: Birinchidan, asar ekzistensializm nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Bu yondashuvda qahramonning hayot ma'nosini yo'qotishi, o'z joniga qasd qilish fikri va keyingi ruhiy uyg'onishi insonning mavjudlik muammolari bilan bog'lanadi.

Tadqiqotchilar bu asarni insonning ichki inqirozi va o'zini anglash yo'lidagi burilish nuqtasi sifatida talqin qiladilar. Ikkinchidan, asar psixologizm asosida o'rganiladi. Bu yerda qahramonning ichki kechinmalari, ruhiy tushkunligi, tush orqali kechgan transformatsiyasi markaziy o'rinni egallaydi. Ayniqsa, tush motivi inson ong osti jarayonlarini ochib beruvchi vosita sifatida talqin qilinadi. Uchinchidan, ayrim tadqiqotlarda asar utopik va antiutopik qarashlar doirasida ko'rib chiqiladi.

Qahramon tushida ko'rgan mukammal jamiyat dastlab ideal model sifatida namoyon bo'lsa, keyinchalik uning buzilishi insoniyat tarixining ramziy ifodasi sifatida baholanadi.

Shuningdek, Mikhail Bakhtin kabi olimlar Dostoyevskiy ijodini polifonik tafakkur nuqtai nazaridan o'rganib, undagi turli qarashlarning o'zaro dialogini ta'kidlaydilar. Bu yondashuvga ko'ra, "Kulgili odamning tushi" asarida ham bir nechta falsafiy pozitsiyalar to'qnashuvi kuzatiladi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, asar ko'p qatlamli bo'lib, uni bir yoqlama talqin qilish mumkin emas. Har bir yondashuv uning muayyan jihatini ochib beradi. Birinchidan, badiiy-tahliliy metod qo'llanildi. Bu metod orqali asarning syujeti, obrazlar tizimi va badiiy vositalari tahlil qilinib, ularning falsafiy mazmuni ochib berildi.

Masalan, tush motivi oddiy badiiy usul emas, balki falsafiy ramz sifatida talqin qilindi.

Ikkinchidan, qiyosiy-falsafiy metoddan foydalanildi. Bu yondashuv orqali asardagi g'oyalar zamonaviy jamiyatdagi muammolar bilan solishtirildi. Natijada, asarning dolzarbligi va universalligi asoslab berildi. Uchinchidan, psixologik tahlil metodi qo'llanildi. Bu metod yordamida qahramonning ruhiy holati, ichki ziddiyatlari va o'zgarish jarayoni chuqur o'rganildi.

To'rtinchidan, interpretatsion (talqin) metod asosida asardagi ramzlar va falsafiy g'oyalar keng izohlandi. Masalan: tush — ideal jamiyat modeliqiz obrazi — rahm-shafqat va insoniylik ramzi qahramon — insoniyatning umumlashgan timsoli. Shuningdek, tadqiqot jarayonida falsafa va adabiyotshunoslikning integrativ yondashuvi qo'llanilib, asar har ikki yo'nalishda uyg'un holda tahlil qilindi.

**MUHOKAMA.** Kulgili odamning tushi asari falsafiy jihatdan ko'p qatlamli bo'lib, undagi g'oyalarni turli nuqtai nazardan talqin qilish mumkin. Mazkur bo'limda asarda ilgari surilgan qarashlar ilmiy yondashuv asosida muhokama qilinadi.

Avvalo, asardagi markaziy masala — inson tabiati va uning ikki tomonlama mohiyatidir.

Bir tomondan, qahramon tushida koʻrgan jamiyat insonning aslida pok, ezgulikka moyil mavjudot ekanini koʻrsatadi. Ikkinchi tomondan esa, aynan insonning oʻzi bu mukammal tizimni buzadi.

Bu qarama-qarshilik shuni anglatadiki, inson tabiatida ezgulik va yovuzlik bir vaqtning oʻzida mavjud. Shu jihatdan asarni ekzistensializm va axloq falsafasi doirasida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchi muhim jihat — haqiqat va uni qabul qilish muammosi. Qahramon haqiqatni anglaganidan soʻng uni boshqalarga yetkazmoqchi boʻladi, biroq jamiyat uni “kulgili” deb baholaydi. Bu holat jamiyatning haqiqatga nisbatan qarshiligini koʻrsatadi. Muhokama nuqtai nazaridan bu savol tugʻiladi: insoniyat haqiqatni bilishni xohlaydimi yoki qulay yolgʻonni tanlaydimi? Asarda bu savol ochiq qoladi, ammo muallifning pozitsiyasi shundan iboratki, haqiqatni qabul qilish uchun inson avvalo ichki oʻzgarishga tayyor boʻlishi kerak.

Yana bir muhim masala — utopiya va antiutopiya oʻrtasidagi bogʻliqlikdir. Tushdagi ideal jamiyat dastlab mukammal koʻrinadi, ammo u inson omili sabab buziladi. Bu jarayon tarixiy va ijtimoiy taraqqiyotga oʻxshash boʻlib, jamiyatning mukammalligi insonning axloqiy darajasiga bogʻliqligini koʻrsatadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, muallif jamiyatni emas, balki insonni oʻzgartirish zarurligini ilgari suradi. Shuningdek, asarda sevgi va rahm-shafqat masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Kichkina qiz obrazi orqali insoniylikning eng sodda, ammo eng muhim shakli — mehr koʻrsatiladi. Muhokama jarayonida bu gʻoya shuni anglatadi: murakkab ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun avvalo oddiy insoniy munosabatlarni tiklash zarur. Asarning zamonaviy talqini ham muhim.

Bugungi jamiyatda: texnologik rivojlanish ortganammo insonlar oʻrtasidagi ishonch kamayganmaʼnaviy qadriyatlar nisbiylashgan. Bu holatlar asardagi jamiyat buzilishi bilan maʼlum darajada mos keladi. Shu sababli asarni zamonaviy ijtimoiy-falsafiy muammolar kontekstida oʻrganish uning dolzarbligini yanada oshiradi. Muhokama davomida yana bir xulosa kelib chiqadi: asar faqat badiiy hikoya emas, balki insoniyatga berilgan ogohlantirishdir. Agar inson oʻzining ichki dunyosini tozalamas ekan, har qanday ideal jamiyat baribir buziladi.

**NATIJALAR.** Kulgili odamning tushi asarini falsafiy jihatdan tahlil qilish natijasida quyidagi ilmiy natijalarga erishildi: Birinchidan, asarda inson tabiati ikki tomonlama — ezgulik va yovuzlik uygʻunligida mavjud ekanini aniqlandi. Qahramon tushida koʻrgan ideal jamiyat insonning asl mohiyati pok ekanini koʻrsatsa, uning buzilishi esa yomonlikning tashqi emas, balki insonning oʻz ichidan kelib chiqishini isbotlaydi. Ikkinchidan, haqiqat muammosi asarning markaziy falsafiy kategoriyalaridan biri ekanligi asoslandi.

Qahramon haqiqatni anglagan boʻlsa-da, jamiyat uni qabul qilmaydi. Bu esa haqiqatni bilish va uni qabul qilish oʻrtasida keskin tafovut mavjudligini koʻrsatadi. Uchinchidan, utopik va antiutopik qarashlarning oʻzaro bogʻliqligi ochib berildi. Tushdagi mukammal jamiyat dastlab ideal model sifatida namoyon boʻlsa-da, inson omili sabab u yemiriladi. Bu esa jamiyat taraqqiyoti insonning axloqiy darajasiga bevosita bogʻliq ekanini tasdiqlaydi.

Toʻrtinchidan, asarda sevgi va rahm-shafqat insoniyatni qutqaruvchi asosiy kuch sifatida talqin etilishi ilmiy jihatdan asoslandi. Kichkina qiz obrazi orqali insoniylikning eng sodda, ammo eng muhim koʻrinishi ifodalangan.

Beshinchidan, qahramonning ruhiy evolyutsiyasi — inqirozdan anglash va o‘zgarish sari yo‘l — insonning ichki o‘zgarish orqali yangi hayotiy pozitsiyaga ega bo‘lishini ko‘rsatadi. Bu esa asarning psixologik va falsafiy chuqurligini yanada oshiradi. Oltinchidan, asarning zamonaviy jamiyat bilan uyg‘unligi aniqlanib, undagi g‘oyalar bugungi global muammolar — ma‘naviy inqiroz, befarqlik, ishonchsizlik — bilan bevosita bog‘liq ekani isbotlandi.

**XULOSA.** Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi umumlashtirilgan natijalarga kelindi: inson mohiyatan ezgulikka moyil, ammo o‘z tanlovi bilan yovuzlikka yuz tutadi; jamiyatdagi muammolar insonning ichki dunyosidan kelib chiqadi; haqiqatni anglash insonni o‘zgartiradi, lekin uni qabul qilish murakkab jarayondir; sevgi va mehr jamiyatni barqarorlashtiruvchi asosiy omildir; inson o‘zgarishi — jamiyat o‘zgarishining boshlanishidir.

Shunday qilib, Fyodor Dostoyevskiy ushbu asari orqali insoniyatning eng muhim falsafiy muammolarini ochib berib, ularni hal etish yo‘lida ma‘naviy yechim sifatida sevgi va ezgulikni ilgari suradi.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Fyodor Dostoyevskiy. Kulgili odamning tushi. — Toshkent: Badiiy adabiyot, 2019. — 45–67-betlar.
2. Fyodor Dostoyevskiy. Tanlangan asarlar to‘plami. — Moskva: Nauka, 1980. — 120–145-betlar.
3. Mikhail Bakhtin. Dostoyevskiy poetikasi muammolari. — Moskva: Sovetskiy pisatel, 1972. — 210–230-betlar.
4. Lev Shestov. Dostoyevskiy va Nitshe: fojia falsafasi. — Moskva, 1993. — 85–102-betlar.
5. Nikolay Berdyaev. Dostoyevskiy dunyoqarashi. — Moskva: Respublika, 1990. — 56–78-betlar.
6. Falsafa asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston, 2018. — 134–150-betlar.
7. Jahon adabiyoti tarixi. — Toshkent: Fan, 2010. — 98–112-betlar.
8. Adabiyotshunoslik asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2015. — 67–89-betlar.
9. Zamonaviy falsafa va madaniyat muammolari. — Toshkent, 2020. — 25–40-betlar.

#### **Elektron manbalar:**

10. Ziyonet kutubxonasi — onlayn sahifalar
11. Google Scholar maqolalari — PDF sahifalar